

## Introducció

Urbanització, terciarització, nacionalització, major dependència política i econòmica en relació a les dinàmiques que es desenvolupen en els Estats espanyol i francès, i influència del procés d'unificació europea. A grans trets són els processos que han configurat el context en què es troba actualment la Cerdanya. A principis de segle, hi havia una relativa continuïtat estructural, amb el manteniment d'una mateixa forma de producció (agroramadera) i d'un mercat d'abast regional que no es veia dificultat per la presència de la frontera internacional, sinó tot el contrari. A nivell d'organització social, casa, comunitat i vall eren referents bàsics. La Cerdanya era un conjunt de pobles al voltant de la Vila (Puigcerdà), amb connexions a banda i banda de la línia fronterera, i amb contactes de tipus periòdic i estacional amb Perpinyà i Barcelona.

Actualment hi ha una mateixa base econòmica principal, però no correspon al sector primari, sinó a la construcció i als serveis. Com destacava al final del capítol anterior, amb el procés de construcció europea, lluny d'haver desaparegut, la frontera internacional ha pres a la Cerdanya una significació particular. A nivell econòmic, alguns cerdans han esdevingut competidors i políticament la Cerdanya encara és més territori francès, espanyol o també català que no pas europeu. No hi ha frontera duanera ni controls sistemàtics, però no es reconeix la desaparició de la frontera política, sinó ben bé el contrari:

La frontera pot desaparèixer però no desapareix mai la frontera perquè jo tindrè de continuar pagant els meus impostos lo que correspon a França a França i lo que correspon a Espanya a Espanya, eh! I això sempre serà una barrera, vull dir que sempre serà una frontera. Que aquesta frontera es pugui passar o travessar més alegrement, sí. Però jo ja estic viguent que els francesos, no fa gaires dies, com que tenen problemes amb els racistes i tota aquesta gent d'això en un punt determinat han tornat a posar gendarmes i han tornat a posar a tothom i els controls hi són a La Jonquera i per tot arreu! Ara no hi és, però com si hi fos i hi continua existint la frontera encara que no es vulgui que continuï la frontera. La frontera hi serà sempre. I les mugues hi són sempre i no es mouran mai! (E-35 [H-Pg-3-Cee])

---

La imatge de les mugues que "no es mouran mai" il·lustra la d'una frontera present i estable. En l'epíleg del seu estudi sobre la frontera i les identitats a la Cerdanya, Peter Sahlins explicava que la frontera era, a mitjans dels anys vuitanta del segle XX, un fet consolidat i citava les següents paraules d'un cerdà: "les fites són sagrades" (SAHLINS 1993:299). Amb aquests termes es negava la possibilitat que es donés una pràctica freqüent en segles anteriors: el moviment de les fites per mirar de guanyar uns metres de sòl en relació al veí. Sobre el mapa, la frontera política i administrativa no ha desaparegut i tampoc ho ha fet sobre el terreny.

Però el que més m'interessa no és aquest tipus de frontera. Allò que veritablement ha atret aquesta reflexió des de l'Antropologia i que esdevé el tema central d'aquesta tesi, són les fronteres simbòliques que es dibuixen en el pla de les relacions socials, i que tenen a veure amb processos d'identificació col·lectiva<sup>83</sup>. Després d'abordar, en la segona part de la tesi, el context més macro en què s'han generat les diverses identitats nacionals que es troben a la Cerdanya, aquesta tercera part té per objectiu l'enfocament de la reproducció de fronteres simbòliques en una multiplicitat de situacions, i en el context configurat per la interacció entre la realitat local (micro) i la més àmplia (macro). Un enfocament fet des de la quotidianitat dels cerdans i efectuat a partir de les seves vivències i interpretacions així com de la interpretació de situacions feta per un antropòleg, des de la distància més o menys reeixida.

Ja en el primer capítol hem vist la importància de la consideració zonal, no lineal, de la frontera. Tot i les diferències d'enfocament, autors com Rose (1935), Martínez (1990;1994), Asiwaju (1983), Price (1973), Prescott (1978), Pujadas (1997), Sahlins (1993) o Douglass (1978 i 1994), entre altres, han tingut en comú la importància de transcendir la visió de la frontera política com una línia definida. La concepció zonal fa justícia al fet que en proximitat d'una divisòria internacional existeixen

---

<sup>83</sup> Deixo de banda, excepte quan digui el contrari, les fronteres simbòliques relacionades específicament amb l'estratificació social (fronteres de classe).

contactes que la transcendeixen, i que es poden compartir interessos a banda i banda:

Les poblacions que viuen molt a prop d'un límit internacional estan afectats per ell en un grau excepcional. Tenen molts amics i parents tot just a l'altra banda de la línia. En algunes parts d'Europa, a on hi ha hagut canvis recents en el traçat de fronteres, és difícil imaginar com han estat trastornats els afers locals. Una nova frontera pot tallar una granja en dos, i el granger pot haver de creuar-la cada dia per treballar els seus camps i arregar-ne la collita, subjecte a les regulacions detallades entre els dos països en qüestió. En altres llocs el límit internacional pot interrompre pràctiques de pastiu de ramats en les pastures alpines d'estiu. És evident, doncs, que el caràcter zonal de la frontera no es pot abolir amb un acord (BOGGS 1966:97)

Aquesta realitat de les zones de frontera, entre la continuïtat i la discontinuïtat potencials<sup>84</sup>, es pot veure amb una aproximació a les pràctiques i discursos dels subjectes. Hi ha elements que són especialment claus en aquesta aproximació, com per exemple els que constitueixen allò que Oscar J. Martínez ha anomenat experiència de frontera (*border experience*). Es tracta d'un component compartit per tots els qui viuen a la vora d'una frontera internacional i basat, per un costat, en la possibilitat de rebre influències estrangeres i, per l'altre, en la situació territorial perifèrica, en un territori "nacional" (1994:XVIII). Els qui viuen en una zona fronterera tenen al seu abast la possibilitat de desenvolupar aquesta experiència de frontera, especialment pel que fa les influències "estrangeres". En el seu estudi sobre la vida de la població de la zona de frontera entre Mèxic i Estats Units, Martínez va distingir diverses categories de subjectes entre dos pols. A un extrem hi havia aquells individus que vivien prop de la frontera però que no eren especialment afectats per ella –fronterers nacionals- i a l'altre hi havia els qui personificaven, en les seves vivències, la zona de frontera –fronterers transnacionals<sup>85</sup>.

<sup>84</sup> Dic potencials y no simplement reals, perquè els casos de diverses zones difereixen molt des del punt de vista històric. En tot cas és clar que les continuïtats i les discontinuïtats poden existir, sigui en major o menor grau.

<sup>85</sup> En la terminologia de l'autor, *national fronterizos* i *transnational fronterizos*.

---

Els primers eren subjectes perifèrics en relació a la zona de frontera; els segons, eren centrals en aquesta zona. Els fronterers transnacionals es caracteritzaven (especialment els qui eren bilingües i biculturals) perquè mantenien freqüents contactes i tenien llaços a banda i banda de la frontera. En canvi, els individus perifèrics front la zona fronterera, d'acord amb la seva pobre experiència de frontera, eren monolingües, monoculturals i no tenien ni contactes ni encara menys llaços amb individus diferents d'ells mateixos a nivell ètnic o cultural. Entre aquests dos pols, transnacional i nacional, es movia tota la població de la zona fronterera. La seva experiència de frontera suposava que rebessin, en més o menys intensitat, una sèrie d'influències dels seus veïns. Influències en l'educació, la interacció social, els ingressos i el treball, el consum de béns i serveis, cultura central (organització social, valors, patrons de comportament) i cultura quotidiana (productes a consumir, menjar, formes d'entreteniment, imatges i missatges transmesos a través dels mitjans de comunicació) (MARTÍNEZ 1994:62-63).

Hi ha elements que diferencien el cas de la Cerdanya i el que ha treballat Martínez, però el fet d'ésser zones frontereres fa que tinguin algun tret en comú. Concretament es pot dir que hi ha cerdans en posició nacional i transnacional en major o menor grau, i que educació, interacció social, ingressos i treball, i cultura esdevenen vehicle d'influència des d'un o altre cantó de la frontera. La presència de la frontera internacional indueix a pensar en l'existència, com a mínim, de tres posicions: a una banda, a l'altra o entre totes dues bandes. Són els pols "nacional" (a una o altra banda) i "transnacional" (entre totes dues). Ambdues possibilitats es donen, com explica Martínez, pel cas de subjectes diversos i jo afegiria que pel cas de situacions diverses.

El mateix Martínez estableix una tipologia de zones frontereres, distingint entre alienades (marcades per l'emigració, l'escàs poblament i el subdesenvolupament i el conflicte entre Estats i l'aïllament), integrades (amb total simetria entre països i plena mobilitat i permeabilitat de la divisòria), coexistents (amb escàs contacte i amb alta impermeabilitat) i interdependents (amb alta interacció, basada o no en

asimetria entre costats). El cas que estudia és el d'una frontera interdependent (MARTÍNEZ 1994). Però aquesta classificació es basa només en un factor: la permeabilitat de la frontera, i oblida al menys tres factors més: la similitud entre els països en contacte, la major o menor simetria dels patrons de creuament (i de les situacions) i el context històric de desenvolupament de les dinàmiques de permeabilitat en cada cas (WENDL/RÖSLER 1999:9).

El cas cerdà i el de la frontera EUA-Mèxic són diferents en tots els aspectes, i molt especialment perquè en el cas de la *frontera norte* es dona alguna cosa més que la separació de dos Estats. A cada banda de la "línea" hi ha almenys una civilització diferent (cultura "anglo" i protestant, *versus* cultura "latina" i catòlica), i Primer Món, a un cantó, i Tercer Món, a l'altre. A més, la segmentació social en relació a l'origen dels subjectes i les grans diferències econòmiques entre un Estat i l'altre, fan que hi hagi molts més contrastos entre Mèxic i Estats Units que entre França i Espanya. Però encara hi ha una altra diferència entre la zona EUA-Mèxic i la Cerdanya. Si en aquell cas es troben bàsicament dues nacions, en el nostre cas ens trobem amb tres identitats nacionals en interacció, de manera que hi ha tres pols nacionals, i no dos. D'altra banda, històricament la Cerdanya ha estat una unitat cultural, econòmica i política. En el cas de la "frontera norte", fins a mitjans del segle XIX també es va donar aquesta unitat, ja que els Estats Units es van endur una tercera part del territori mexicà. Ara bé, hi va haver una diferència quant als processos de modernització.

Per tant, el model no es pot aplicar plenament. Només n'he pres la distinció d'una tipologia de subjectes i situacions entre dos pols possibles que, com es veurà, en el cas de la Cerdanya esdevé relativa. En bona part l'especificitat del cas rau en l'ajustament a les condicions actuals: procés de construcció europea i pràctica desaparició de duanes i, en menor mesura, de controls, i processos d'urbanització i terciarització. La interacció social i les formes de sociabilitat beuen de les fonts d'aquestes condicions i són el principi central de l'experiència de frontera i del traçat de fronteres simbòliques. Aquesta tercera part de la tesi vol incidir en la

---

interacció social i en la cultura com a elements en els quals es manifesta la presència o absència, més que d'una frontera política internacional, de fronteres culturals com les ha definides Valcuende:

(...) límites establecidos en un espacio geográfico concreto por parte de los actores locales en su interacción cotidiana, no necesariamente coincidentes con las fronteras político-administrativas (VALCUENDE 1994:95)

En la definició de fronteres culturals entren en joc hàbits, valors, formes de comportament i elements diversos establerts en els processos d'aculturació i nacionalització. Les fronteres culturals es construeixen i experimenten quotidianament i són dibuixades al voltant de l'entorn immediat dels individus, de la seva xarxa de relacions. En aquest sentit, van lligades a la sociabilitat i a la socialització secundària. D'altra banda, la interacció social és clau en la reproducció d'aquest tipus de fronteres. En la línia de Barth (1976), és interessant trobar en el contacte entre grups el traçat de les seves fronteres en un nivell cultural. En aquest contacte es pot veure manifestada part de l'experiència de frontera, i fins i tot de l'experiència de comunitat. Ara bé, no és un contacte que es doni de forma aïllada.

Com ha suggerit Anthony Cohen, l'experiència local fa de mitjancera de la identitat nacional. S'hi poden reconèixer processos i situacions concretes d'adscripció<sup>86</sup>, de definició i reproducció d'imatges, d'atribució de contrastos i similituds. Les estructures elementals de pertinença a la localitat (família, veïnat, secta, amistat) fan de mitjanceres en l'experiència de col·lectivitat, de comunitat (COHEN 1982a:16). El mateix Cohen ha afirmat que, de fet, la nació la construeixen les persones per mitjà de la seva pròpia experiència personal, de les seves circumstàncies. Identitat personal i identitat nacional estan, doncs, íntimament relacionades, i és interessant veure com alguns subjectes administren aquesta relació (COHEN 2000:146;153). Per estudiar la reproducció d'identitats

---

<sup>86</sup> Ací s'entén "adscripció" com la definí Barth (1976:35), en referència a la pròpia classificació donada no com una manipulació ocasional, forjada en encontres casuals amb gent estranya, sinó en el context d'interaccions quotidianes amb gent coneguda.

col·lectives de caràcter nacional, cal veure l'escenificació local de l'adhesió a una comunitat nacional concebuda en relació a un bagatge de símbols entre els quals hi ha un gentilici i un territori. És necessari veure el lloc que ocupa en l'experiència i memòria de diversos subjectes locals la idea de nació i l'adhesió a ella.

Sobre la qüestió de les fronteres i les identitats col·lectives i a la llum d'una anàlisi de les formes de sociabilitat i les situacions d'interacció social, hi ha diverses qüestions a resoldre: a on se situen les fronteres culturals? Com es generen i reproduïen? Quina relació hi ha entre fronteres polítiques i fronteres culturals? La resposta als interrogants plantejats és el principal repte d'aquesta tercera part, amb una especial insistència en un doble pes que afecta les relacions socials: el del context local i el de l'Estat nació.

Pel que fa al context local, la seva funció, forma i significat són delimitats per una contigüitat física (CASTELLS 1998c:501-502) i depenen de la relació dels subjectes entre ells i el seu entorn més immediat. Per tant, hi tenen una importància cabdal les formes de sociabilitat i els vincles que s'estableixen. Amics, familiars, parents, veïns, coneguts... darrera de cadascun d'aquests termes hi ha una relació entre persones, magma en el qual es va consolidant una xarxa social. La lògica local entronca amb l'existència d'aquestes relacions, i amb tot el que signifiquen.

L'individu es converteix en subjecte local, a través d'un procés d'identificació i la interacció social és el mitjà per aquesta transformació. Amb tot, la interacció, cristal·litzada en vincles i formes de sociabilitat, no es dona de forma purament espontània, sinó que s'estructura d'acord amb diverses variables. La gran pregunta a respondre és si la frontera política forma part d'aquestes variables.

Sense oblidar els matisos que diferencien la seva unitat d'anàlisi de la Cerdanya, és rellevant en aquest punt l'aportació teòrica de Martínez (1990;1994), amb el seu model de *continuum* bipolar nacional/transnacional. A una banda, els fronterers

---

nacionals es caracteritzen per tenir un contacte mínim o superficial amb els qui viuen a l'altra banda d'una frontera internacional. Són indiferents a la seva existència, no desitgen establir-hi contactes o són incapaços de mantenir-ne. A l'altre extrem, els fronterers transnacionals mantenen lligams significatius amb l'altra banda, cerquen saltar tot obstacle que els permeti passar-hi i miren de treure'n benefici per treballar-hi, comprar-hi... (MARTÍNEZ 1990:80). Ja he explicat que a la Cerdanya les relacions transnacionals són molt més fàcils d'establir que en el cas de la frontera EUA-Mèxic, i que en aquest cas no es tracta de dos pols nacionals, sinó de tres. Del model de Martínez només se'n pot prendre el suggeriment de l'existència d'un *continuun*, que en el cas cerdà serà complicada per la presència de l'adscripció nacional/regional catalana.

Però, què vol dir "nacional" i què "transnacional"? Allò nacional s'ubica entre les fronteres que delimiten un territori, dibuixades en relació a l'existència d'un Estat (percebuda com a present, definida com a passada o projectada com a futura). Es tracta d'una noció íntimament vinculada a la concepció moderna d'Estat nació territorial. En aquest sentit, el pes de l'Estat nació es fa sentir sobre el context local.

Pel que fa al terme "transnacional" fa referència a sentiments, adhesions, imatges, símbols, idees, moviments, relacions, organitzacions, que van més enllà de fronteres nacionals territorials (HANNERZ 1997:20). S'utilitza per a l'estudi de formes d'etnicitat desterritorialitzada, arrel de migracions internacionals o identitats i moviments nacionalistes de diàspora (APPADURAI 1996a:147). En el cas que ens ocupa, es tracta més del procés a través del qual els habitants de zones frontereres (*borderlanders*) són influenciats pels veïns que tenen a la vora, amb els quals a vegades comparteixen valors, idees, hàbits i tradicions per sobre d'una línia fronterera territorial (DONNAN/WILSON 1999:5). Com ha mostrat Peter Sahlins (1993), aquesta mena de contactes transnacionals o transfronterers poden representar la impugnació de l'Estat i les seves disposicions, des del context local.



L'àmbit nacional, qualificat en general o identificat amb un projecte específic (el d'un o més Estats nació), forma part d'un marc més ampli que el de la localitat concreta. El seu emplaçament es dona sobre contextos locals a partir del pes de l'Estat nació. En canvi, en zones frontereres allò transnacional es defineix a partir de l'experiència sobre el context local, concebut aquest com el marc d'unes relacions socials que poden transcendir fronteres territorials nacionals. El cas cerdà té l'especificitat que entra en joc un tercer àmbit nacional -el català- que potencia contactes per sobre la frontera franco-espanyola, col·locant-los en el pla d'una lògica transnacional, però que, en tant que definició nacional, representa (almenys idealment) l'establiment de fronteres.

En general, aquest establiment de fronteres simbòliques (almenys pel que fa al món modern occidental) té lloc en la interacció social i de resultes d'un procés d'identificació que té com a escenari específic el context local, però que no deixa d'estar emmarcat en el context més ampli de l'Estat nació (com a organisme i com a model). El pes específic d'aquest darrer és el que comporta que es donin situacions de caràcter nacional, a partir de l'ús de referents simbòlics o de la caracterització de "l'altre" o del "nosaltres". D'altra banda es poden originar pràctiques locals arrelades en l'existència de la nació i fins de la mateixa frontera política internacional. Entenent el concepte de "pràctiques", en relació al de "habitus" encunyat per Bourdieu: inconscient, condicionat per disposicions externes i allunyat d'una intencionalitat premeditada:

Los «sujetos» son en realidad agentes actuantes y conscientes dotados de un *sentido práctico* (...), sistema adquirido de preferencias, de principios de visión y de división (lo que se suele llamar un gusto), de estructuras cognitivas duraderas (que esencialmente son fruto de la incorporación de estructuras objetivas) y de esquemas de acción que orientan la percepción de la situación y la respuesta adaptada. El *habitus* es esa especie de sentido práctico de lo que hay que hacer en una situación determinada –lo que, en deporte, se llama el sentido del juego, arte de *anticipar* el desarrollo futuro del juego que está inscrito en punteado en el estado presente del juego (BOURDIEU 1997:40)

---

En el context local es deixa sentir el pes de l'Estat nació, en pràctiques i estratègies dels subjectes que han interioritzat el seu llenguatge i el control fronterer. Però a la vegada és en el context local a on es poden donar pràctiques basades en una definició alternativa, paral·lela a la de l'Estat nació, que seria de tipus transnacional, en la mesura que superaria l'àmbit circumscribit per l'espai nacional.

En zones frontereres es pot manifestar una dinàmica nacional/transnacional que fa que molts elements tinguin dues cares, però que no arriben a representar ni la negació de l'existència de la frontera internacional territorial ni la de fronteres simbòliques culturals i nacionals. El pes del context local (marcat per la presència d'un nacionalisme no d'Estat) i el de l'Estat nació es fan sentir en diversos aspectes de la realitat. En aquesta tercera part ens endinsarem en el material etnogràfic per veure el pes d'aquests grans aspectes. La reflexió serà exposada en dos capítols.

En el primer (capítol 5), el control fronterer, l'economia, la cultura, els símbols i els estereotips serviran per analitzar la dialèctica entre el context local i els Estats nació, i el paper de la frontera nacional en diversos nivells. El següent capítol (capítol 6) serà destinat a la sociabilitat i a les relacions socials, com a espai privilegiat per a la reproducció d'identitats nacionals, i com a element amb elements nacionals i transnacionals. El capítol inclourà una reflexió sobre la reproducció d'identitats nacionals i de contextos locals a internet. La tercera part la tancarà un apartat sobre l'existència de subjectes nacionals i transnacionals, que proporciona més complexitat al problema, des de la particularitat de casos específics. Tot plegat configurarà aquest llarg apartat que representa el gruix de l'anàlisi dels materials de camp.